

ERŐS FERENC

Egy opponensi vélemény nyomában

1982-ben védtem meg *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus* című kandidátusi disszertációm, amely négy évvel később ugyanezzel a címmel könyvalakban is megjelent (Gondolat 1986). Dolgozatom többek között a freudomarxista szintéziskísérletek tündöklésével és bukásával, valamint a „hivatalos” marxizmus pszichoanalízis-képével, az „antifreudista” kampányok ideológia- és politikatörténeti okaival foglalkozott, olyan témákat is érintve, amelyek akkor némiképp „rázósnak” számítottak. A dolgozat egyik opponense – majd később a könyv egyik lektora – Papp Zsolt volt. Az opponensi véleményben – amelynek egy példánya ma is birtokomban van, és amely méltó lenne közlésre – Papp Zsolt igen éleselméjűen reflektált azokra a kérdésekre, amelyeket a dolgozatban felvettem, és számomra is igen tanulságos módon korrigálta vagy egészítette ki elgondolásaimat, új és új szempontokra hívta fel figyelmemet.

Az egyik fő kérdés – Papp Zsolt megfogalmazása szerint – így hangzik: „hogyan van az, hogy a pszichoanalízis német nyelvterületen jött létre – és Amerikában jutott befogadásra? Hogyan van az, hogy itt, a közép-kelet-európai térségben fedezték fel az emberi psziché bizonyos sajátosságait, ami aztán egy alapvetően más társadalomszervezési térségben hozta meg a maga »gyümölcseit«? Hogy miért éppen itt keletkezett? Alighanem azért, mert az egyéni patológia feltehetően sokkal közvetlenebbül képezi le a társadalmi torzulásokat ott, ahol az egyéni önrendelkezés, a személyes önértékelés intézményes és konszenzuális garanciái nem biztosítottak. Miért jutott ott alkalmazáshoz? Mert – kiragadva – a társadalom horizontálisan s kevésbé vertikálisan tagolódó csoportok laza, öndefiniáló együtteseként létezett. Ahol pedig több a decentralizáció és a tolerancia – ami köszönhető annak, hadd vessem közbe, hogy az USA esetében elmaradt a központosító nemzetállam létrejötte, s az előálló berendez-

kedés a föderalizmus, pluralizmus és polikrácia kritériumainak tett eleget –, nos, éppen ott kívánatosná válhat a pszichológia mint pszichoanalízis, éppen a heterogén kiscsoportok jobb önmegismerése s befolyásolhatósága szempontjából. Ahol viszont erős a központosítás: ott vagy nem szükségeltetik a pszichológia, vagy a centralizált és omnipotens igazgatás segédtudományaként, »ágazati diszciplínájaként« hasznosul. Ilyenkor azután kevésbé van szó közösségek demokratikus jogainak érvényesítéséről, a társadalmi önismereti kultúra szükségességéről.”

Ezt az opponensi véleményt Papp Zsolt több mint tíz esztendővel ezelőtt írta. Am világosan kiderül belőle, hogy milyen érzéke volt a pszichológiai, pszichológiatörténeti problémák mögötti társadalom- és politikaelméleti kérdések tudatosításához. Ez természetesen nem véletlen, hiszen Papp Zsolt volt az a közvetítő, akinek révén a modern német filozófia és szociológia gondolkodóival már a hetvenes években megismerkedhettünk – Mannheimtól Habermasig (lásd például 1980-ban megjelent könyvét: *A válság filozófiájától a „konszenzus” szociológiájáig*).

Ily módon Papp Zsoltnak óriási szerepe volt a frankfurti iskola magyarországi megismertetésében, népszerűsítésében, terjesztésében, közvetítésében is (1976-ban jelent meg a *Tény, érték, ideológia* című kötet, benne alapvető Adorno-szövegekkel). A német kultúrának ehhez a rendkívüli teljesítményéhez kapcsolódik a pszichoanalitikus szociálpszichológia is, amely Freudnak és a pszichoanalízisnek a frankfurti iskolára gyakorolt nagy hatásáról tanúskodik. A pszichoanalitikus szociálpszichológia felépítésén olyan gondolkodók munkálkodtak, mint Horkheimer, Adorno, Erich Fromm vagy Marcuse, majd pedig Jürgen Habermas volt az, aki – elsősorban az *Erkenntnis und Interesse* című művében – a pszichoanalízis társadalomelméleti és filozófiai hagyományára reflektált.

Papp Zsolt a pszichoanalízis társadalomelméleti problémáinak és az analitikus szociálpszichológia hagyományainak is jó ismerője volt. Egy recenziójában, amely a *Valóság* 1980/6. számában jelent meg, Helmut Dahmer *Libido und Gesellschaft* című könyvét ismertetve a „freudi baloldal” problémájával foglalkozik. A téma megintcsak visszavezet bennünket a német kultúra magyarországi recepciójához, hiszen jól tudjuk, milyen nagy hatást gyakorolt századunk első évtizedeiben Freud és a pszichoanalízis a magyar szellemi életre (irodalomra, művészetre, társadalomtudományra). A magyarországi pszichoanalitikus mozgalom megalapítója és legnagyobb hatású képviselője, Ferenczi Sándor Freudból kiindulva élesen társadalomkritikai szemléletű gondolatokat fogalmazott meg az 1910-es években írott tanulmányaiban. Ezt a radikális társadalomkritikai hagyományt folytatták a frankfurtiak is, amikor a pszichoanalízisben implikált társadalomkritikai gondolatokat kísérelték meg kibontani és egyben társadalomfilozófiává átdolgozni, átértelmezni. Különösen Erich Fromm volt az, aki a harmincas évektől kezdve Ferenczi számos

elképzelését, gondolatát, megközelítésmódját vette át, mindenekelőtt Ferenczi „szeretet-felfogását” és Freud-kritikáját (lásd erről: Erős Ferenc: A történelem sztálinista újraírása. Erich Fromm és Ferenczi Sándor. *Thalassa*, 1991. 1.).

Érdekes, hogy Magyarországra a pszichoanalitikus szociálpszichológia a frankfurti iskola révén került be újra, éppen Papp Zsoltnak is köszönhetően, s innen lehetett felfejteni azt a szálát, ami visszavezet bennünket a magyar századfordulóhoz. Megjegyezném, hogy a pszichoanalízisben többféle olyan hagyomány is szerepet játszik, amely Papp Zsolt életművében is releváns. Az egyik az esszéíró hagyomány, a német szellem, a német gondolkodásmód sajátos megnyilvánulása. Tudjuk, hogy Freud maga is kiváló esszéíró volt, és nem véletlenül kapta meg Frankfurt város irodalmi díját, a Goethe-díjat, éppen esszéírói tevékenységéért 1930-ban. A frankfurti iskolával bekapcsolódott az empirikus társadalomkutatás hagyománya is. Amikor a frankfurtiak, köztük Adorno, emigráltak Amerikába és ott a tekintélyelvű személyiség vizsgálatával kezdtek el foglalkozni, átvették s egyben meg is újították az empirikus társadalomkutatás amerikai hagyományait.

Hogy én magam is megtehettem ezeket az eszmetörténeti barangolásokat a századforduló Budapestje, Frankfurt és Berkeley között, azt jelentős részben Papp Zsoltnak köszönhettem. Ő segített hozzá például ahhoz, hogy olyan szociálpszichológiai műveket, mint az Adorno és munkatársai által írott *Tekintélyelvű személyiség*, megkísérelhettem visszavezetni azokhoz az eszmetörténeti forrásokhoz, amelyekből különböző transzformációk segítségével lett empirikus módszerekkel kísérletező analitikus szociálpszichológia.

Papp Zsolt könyvei, tanulmányai sokunkat hozzásegítettek ahhoz, hogy ki tudjuk bogozni a rejtett eszmetörténeti szálakat, a különféle irányú mozgásokat, transzformációkat, átértelmezéseket, amelyek egy bizonyos szellemiségnek a másik kultúrában való megjelenése, majd az eredeti kultúrába való visszacsatolódása, azután újabb transzformációja jelent. Nekem a 20. század eszmetörténetének ezeket a rejtett, bonyolult, finom hatásait és átértelmeződéseit sikerült Papp Zsolt munkáinak a segítségével megérteni. Úgy gondolom tehát, hogy Papp Zsoltnak a fentebb idézett opponensi véleménye is fontos részét alkotja munkásságának, s örülnék, ha nyomtatásban is megjelenne.

